

SPOŁECZEŃSTWO
EDUKACJA
JĘZYK

Tom 14/2021, ss. 187-213

ISSN 2353-1266

e-ISSN 2449-7983

DOI: 10.19251/sej/2021.14.1(12)

www.sej.mazowiecka.edu.pl

Karolina Czerwiec

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Orcid: 0000-0002-3774-6901

Magdalena Leżucha

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu

Orcid: 0000-0002-5548-559X

POSTAWY STUDENTÓW WOBEC TRANSPŁCINOŚCI

STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS TRANSSEXUALITY

Abstrakt

Celem badań była diagnoza postaw studentów wobec transpłciowości oraz zbadanie, czy studenci są świadomi tego czym jest transpłciowość. Badanie zostało przeprowadzone w roku akademickim 2020/2021 za pomocą autorskiej ankiety internetowej wśród 300 studentów dwóch polskich uczelni (Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie oraz Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu). Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że studenci pochodzący z większych aglomeracji miejskich wykazują bardziej przychylny

Abstract

The aim of the research was to diagnose students' attitudes towards transsexuality and to investigate whether students are aware of what transsexuality is. The study was conducted in the 2020/2021 academic year using a proprietary online survey among 300 students of two Polish universities (Pedagogical University in Krakow and the State University of Technology and Economics in Jaroslaw). The obtained results allow to conclude that students from larger urban agglomerations show a more favorable attitude towards the

stosunek wobec zjawiska transpłciowości a negatywne postrzeganie transpłciowości jest wynikiem braku uświadomienia i uwrażliwienia społeczeństwa na problemy z jakimi borykają się osoby transpłciowe.

SŁOWA KLUCZOWE

transpłciowość, studenci, postawy społeczne, tożsamość płciowa

phenomenon of transsexuality and the negative perception of transsexuality is the result of the lack of awareness and sensitization of society to the problems faced by transsexual people.

KEY WORDS

transsexuality, students, social attitudes, gender identity

1. Wprowadzenie

Każdy człowiek należy do różnych kategorii społecznych związanych z jego tożsamością społeczną, z których jedną z najbardziej istotnych jest tożsamość płciowa; dodatkowo płeć jest kategorią bardzo wyrazistą o charakterze biologicznym i społeczno-kulturowym (Mandal 2000). U większości osób (tzw. cispłciowych) tożsamość płciowa jest zgodna z przypisaną im po urodzeniu płcią. Jednak tożsamość płciowa niektórych osób różni się od normatywnych oczekiwań przypisanej płci (Parr 2016). Pojawia się tu również pojęcie płci psychicznej definiowanej jako poczucie przynależności do danej płci i identyfikacji z daną płcią, która kształtowana jest od pierwszych lat życia człowieka pod wpływem czynników wewnętrznych i zewnętrznych związanych z procesem socjalizacji i kategorii wykreowanych przez kulturę (Mandal 2000). Cieleśność wywiera wpływ na osobową tożsamość i świadomość tej tożsamości oraz postrzeganie siebie, co jest również związane z różnymi konfiguracjami tej cieleśności, jej typowością i różnicami osobniczymi. Na tym właśnie tle pojawia się tożsamość płciowa, której rozpoznanie następuje później niż rozpoznanie cieleśności mimo, że ciało już od poczęcia jest określone płciowo. Świadomość własnej płci jest szczególnie silna w okresie dojrzewania i w obliczu doświadczeń z tym okresem związanych (Grabowski i Sztramski 2014).

Widoczność osób transpłciowych na całym świecie wzrosła wykładniczo w ostatnich latach. W związku z tym badacze poświęcają coraz więcej uwagi postawom ludzi wobec osób transpłciowych. Coraz więcej z nich poświęconych jest również doskonaleniu narzędzi badania tych postaw (Billard 2018). Determinanty różnorodności płci można bowiem rozumieć z kilku perspektyw. Należą do nich płeć biologiczna lub fizyczna – co widzimy lub możemy zmierzyć; tożsamość płciowa – czyli to jak ludzie identyfikują się niezależnie od płci biologicznej. Wszystkie elementy razem przyczyniają się do ekspresji płciowej danej osoby. Z kolei ekspresja płciowa zależy od kontekstu, w tym społeczeństwa, w którym żyją ludzie. Problem polega na tym, że ci, którzy chcą narzucić swoje własne przekonania, często przeoczą zakres – i złożoność – naturalnej ludzkiej różnorodności (Pepper 2019).

Celem badań była diagnoza postaw studentów wobec transpłciowości oraz zbadanie, czy transformacje społeczne w zakresie tożsamości płciowej człowieka oddzia-

lują na wiedzę i postawy studentów. Jest to o tyle istotne, że na całym świecie osoby transpłciowe doświadczają coraz większej swobody w wyrażaniu swojej różnorodności, ale wciąż jeszcze spotykają się z dyskryminacją, nadużyciami, przemocą, a nawet śmiercią wyłącznie z powodu niedopasowania do oczekiwań społecznych i norm wykreowanych przez kulturę.

2. Tło koncepcyjne

Nie do końca poznano jeszcze etiologię transpłciowości. Koncepcje zakładające, że czynniki biologiczne dominują nad psychospołecznymi przeważają w tych rozważaniach, a jak podaje Wu (2016) wiele z przeprowadzonych badań - zwłaszcza badań psychologicznych - zostało szeroko zdyskredytowanych. Przede wszystkim pojawia się pytanie, czy tożsamość płciowa jest uwarunkowana genetycznie. Wydaje się, że odpowiedź brzmi „tak” - jednak, podobnie jak w przypadku większości cech związanych z tożsamością, istnieje tu pewien wpływ środowiska. Wiele obecnych hipotez dotyczących biologicznego pochodzenia tożsamości transpłciowej opiera się na nietypowym zróżnicowaniu płciowym mózgu (Saraswat i in. 2015). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, wydanie piąte (DSM-5) i Międzynarodowa Klasyfikacja Chorób 10 (ICD-10) nie kategoryzują dysforii płciowej jako zaburzenia wyłącznie psychiatrycznego ponieważ ostatnie dowody wskazują na „stronniczość” mózgu jako główny wyznacznik tożsamości płciowej (Ghosh 2015). W 2018 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) uznała, że transpłciowości nie należy traktować jako zaburzenia psychicznego, gdyż jest to stygmatyzujące i niezgodne z aktualną wiedzą medyczną. Stąd też w ICD-11 zagadnienia z zakresu transpłciowości zostały usunięte z listy zaburzeń psychicznych i przeniesione do rozdziału szeroko związanego ze zdrowiem seksualnym (Ambroziak 2018). Transpłciowość klasyfikowany jest w niej w pozycji HA60 i definiowany jako niezgodność płci w okresie dojrzewania i dorosłości, która charakteryzuje się wyraźną i uporczywą niezgodnością między doświadczaną płcią jednostki a przypisaną płcią, co często prowadzi do pragnienia „przejścia”, aby żyć i być akceptowanym jako osoba doświadczonego płci, poprzez leczenie hormonalne, zabiegi chirurgiczne lub inne usługi opieki zdrowotnej, aby dopasować ciało danej osoby, w jak największym stopniu i na ile to możliwe, do doświadczanej płci. Diagnozy nie można postawić przed początkiem dojrzewania. Same zachowania i preferencje związane z płcią nie są podstawą do postawienia diagnozy (ICD-11 2019).

Pojęcie transpłciowości zostało po raz pierwszy zastosowane w 1923 r. przez seksuologa Magnusa Hirschfelda. W świecie medycyny i nauki termin ten oznaczający chorobę wprowadził w 1949 r. lekarz David O. Cauldwell (Bielas 2012) a spopularyzował w latach 50. XX wieku Harry Benjamin (Kłonkowska 2013), kiedy to przeprowadzono pierwszą nagłośnioną medialnie operację zmiany płci (Dynarski 2011). Narracje tworzone wokół transpłciowości w latach 80. XX wieku, również przez seksuologów, mówiły o nim jak o błędzie natury i uwięzieniu w obcym ciele (Hall 2016). Podmio-

towość transpłciowa była patologizowana przez wielu lekarzy i psychoanalityków na początku XX wieku, a następnie opisana pod koniec XX wieku jako „dysforia płci”. W latach od 50. do 70. XX wieku leczenie osób transpłciowych stało się przedmiotem zainteresowania psychiatrii, a wiele osób transpłciowych zaakceptowało ich klasyfikację jako schorzenie psychiczne. Umożliwiło to dostęp do leczenia i operacji hormonalnej. Rozwinięte narracje o podmiotowości seksualnej pojawiające się od lat 90. XX wieku zachęcały ludzi do reinterpretacji podmiotowości trans jako zdrowej i funkcjonalnej, a nie patologicznej (Burlton Davies 2013). Na uwagę zasługuje również to, że termin transpłciowe kobiety stosuje się w odniesieniu do osób M/K, które urodziły się w biologicznie męskim ciele, ale pod względem psychicznym są kobietami i przyjmują tożsamość kobiecą, a termin transpłciowi mężczyźni stosuje się wobec osób K/M, które po urodzeniu zostały zaklasyfikowane jako kobiety ale pod względem psychicznym są mężczyznami i przyjmują tożsamość męską (Kłónkowska 2013).

Mechanizmy przyczynowe transpłciowości nie są w pełni poznane, ale prawdopodobnie przyczyniają się do nich czynniki genetyczne, neurorozwojowe i psychospołeczne (Zucker i in., 2016). Biorąc pod uwagę wpływ czynników dziedzicznych na zmienność tożsamości płciowej, w ostatniej dekadzie pojawiło się kilka badań dotyczących poszczególnych genów. Większość badań koncentrowała się na genach receptorów androgenowych i estrogenowych lub genach zaangażowanych w szlaki hormonów płciowych. Do chwili obecnej nie zidentyfikowano rozstrzygających związków między nimi (Visscher i in. 2017). Chociaż badania te nie są prowadzone na bardzo dużą skalę, są jak dotąd najbardziej przekonującymi odkryciami łączącymi atypowe geny z tożsamością transpłciową. Nieprawidłowości kariotypu stwierdzono u 2,5% z 368 badanych osób transpłciowych. Drugie badanie z udziałem 302 osób transpłciowych wykazało również niską ogólną częstość (1,5%) nieprawidłowości chromosomalnych (Saraswat i in., 2015). Z kolei Yang i in. (2017) badali za pomocą projektu sekwencjonowania genetycznego skutki rzadkich wariantów genetycznych u 14 transpłciowych osób. Zidentyfikowali wpływ RYR3, genu o wysokiej ekspresji w mózgu. Biorąc jednak pod uwagę bardzo małą wielkość próby w tym badaniu i prawdopodobną poligeniczną architekturę tożsamości płciowej, gen ten należy postrzegać jako jeden z wielu potencjalnie przyczyniających się czynników genetycznych zamiast głównego przyczynowego mechanizmu genetycznego (Polderman i in., 2018). Wykazano również, że 51 genów ulega różnej ekspresji w mózгах płodów płci męskiej i żeńskiej przed rozpoczęciem intensywnej działalności hormonów i utworzeniem gonad, co sugeruje, że czynniki genetyczne mogą wpływać na różnicowanie płciowe (Worrell, 2010; Veale i in., 2010; Budefeld i in., 2008; Davies i Wilkinson, 2006; Scholz i in., 2006; Yang i in., 2006; Rinn i Snyder, 2005). Próby modelowania połączeń neuronowych mózgu 949 osób przy użyciu techniki obrazowania wykazały znaczące różnice między płciami. Mężczyźni wykazywali większą łączność wewnątrz półkul, a kobiety między półkulami we wszystkich badanych regionach z wyjątkiem mózdzku, w którym wzorec był odwrócony. Różnice płciowe były najmniej wyraźne u najmłodszych uczestników, co autorzy zinterpretowali jako dowód rozbieżności w trajektorii rozwojowej mózgowi mężczyzn i kobiet w okresie dojrzewania.

Chociaż w badaniach nie zebrano danych poznawczych ani behawioralnych, autorzy sugerowali, że różnice w neurołąączności mogą leżeć u podstaw kilku poznawczych i behawioralnych różnic płciowych, chociaż nie przedstawili żadnego statystycznego związku między danymi neuroobrazowania a miarami behawioralnymi (O'Connor i Joffe, 2014; Ingallhalikar i in., 2014). Za pomocą rezonansu magnetycznego *in vivo* (MRI) zbadano obecność dymorfizmów płciowych w różnych obszarach mózgu. Stwierdzono dużą różnicę w grubości wielu obszarów kory. Większe u kobiet są istota szara, hipokamp, czy kora czołowo-oczodołowa. Z kolei i mężczyźni istota biała, komory boczne, trzecia komora mózgu, ciało migdałowate, podwzgórze, kora czołowo-przyśrodkowa (Worrell, 2010). Zróżnicowanie płciowe ludzkiego mózgu wyraża się także w różnicach behawioralnych, w tym tożsamości płciowej, różnicach na poziomie fizjologii mózgu oraz w rozpowszechnieniu zaburzeń neurologicznych i psychiatrycznych (Swaab i Garcia-Falgueras, 2009; Savic i in., 2010). Niektóre badania z zakresu neuronauki wykazały, że struktury mózgowe osób transpłciowych przypominają struktury osób o tej samej tożsamości płciowej, a nie osób tej samej płci określonej po urodzeniu, odkrycia te często obejmowały małe próby i nie zostały powtórzone (Olson, 2017; Tunas Uygun i in., 2017). Wykazano, że zróżnicowanie płciowe ośrodkowego układu nerwowego i narządów płciowych rozwija się w przeciwnych kierunkach, sugerując neurobiologiczną przyczynę (Kruijver i in., 2000; Sigurjonsson i in., 2015). Szczególnie interesującą strukturą limbiczną jest dymorficzne pod względem płciowym jądro łożyskowe prążkowanego (BSTc) i uznano, że jego rozmiar jest związany z transpłciowością. Stwierdzono, że BSTc jest większe i zawiera więcej neuronów u mężczyzn niż u kobiet. Różnica ta stała się jednak znacząca tylko w wieku dorosłym pokazując, że zróżnicowanie płciowe ludzkiego mózgu może rozciągać się na dorosłość. Co ciekawe, osoby transpłciowe otrzymują pierwszą konsultację w wieku między 20 a 45 rokiem życia, co zbiega się z okresem zależnej od płci rozbieżności objętości BSTc (Chung i in., 2002; Sigurjonsson i in., 2015). Niektóre badania, w których badano trans mężczyzn przed rozpoczęciem leczenia androgenami donoszą, że wzór mózgowy jest zgodny z płcią przypisaną przy urodzeniu (kobieta) (Burke i in., 2018; Hoekzema i in. 2015); niektórzy stwierdzili, że trans mężczyźni mają podobne strukturalne i funkcjonalne cechy neuronalne jak mężczyźni cispłciowi (Burke i in. 2016) a jeszcze inni znaleźli wzór, w którym mężczyźni trans różnili się zarówno od męskich, jak i żeńskich przedstawicieli grupy kontrolnej cis (Burke, 2018; Soleman i in., 2016). Wykazano również, że czynniki zakłócające interakcje między hormonami a rozwijającym się układem mózgowym podczas rozwoju prenatalnego mogą trwale wpływać na późniejsze zachowanie. Ponieważ zróżnicowanie płciowe narządów płciowych następuje znacznie wcześniej niż zróżnicowanie płciowe mózgu, w rzadkich przypadkach te dwa procesy mogą być niespójne, zapewniając jeden możliwy mechanizm transpłciowości (Swaab i Garcia-Falgueras, 2009; Savic i in., 2010). Niedawno odkryto, że jest związana z sieciami zaangażowanymi w myślenie o sobie i odnoszeniem się do własnego ciała. Zbadano tu w jaki sposób testosteron wpływa na te sieci u trans mężczyzn. Przyśrodkowa kora przedczołowa (mPFC) była grubsza u pacjentów transpłciowych niż w grupie kontrolnej przed leczeniem i pozostała nie-

zmieniona po leczeniu. U trans mężczyzn leczenie testosteronem spowodowało zmiany funkcjonalne i strukturalne w obszarach autoreferencyjnych i postrzegania własnego ciała (Burke, 2018).

Prawa osób transpłciowych są chronione przez szereg mechanizmów międzynarodowych i regionalnych. Jednak represyjne przepisy krajowe, polityki i praktyki, w tym złożone procedury zmiany dokumentów tożsamości, pozbawiają osoby transpłciowe ich praw. Doświadczenie osób transpłciowych na całym świecie to skrajne wykluczenie społeczne, które przekłada się na zwiększoną podatność na choroby, ograniczony dostęp do edukacji i zatrudnienia oraz utratę możliwości awansu społecznego. Dodatkowo, nienawiść i agresja wobec grupy osób niezgodnych z normami społecznymi dotyczącymi płci przejawiają się w częstych epizodach skrajnej przemocy wobec osób transpłciowych. Uczniowie transpłciowi doświadczają uprzedzeń w szkołach, co prowadzi do znacznego odsetka osób porzucających naukę. Pracownicy transpłciowi są najbardziej marginalizowani i wykluczeni z pracy zarobkowej, a dyskryminacja występuje podczas rekrutacji, możliwości szkolenia, czy dostępu do awansu zawodowego. Bezrobocie, niskopłatne i niestabilne miejsca pracy wpisują się w cykl ubóstwa i bezdomności. Systemy prawne często umacniają tę marginalizację i podsycają nierówności (Berkins 2007; Grant i in. 2011; UNESCO 2012; Divan i in. 2016). Na szczęście podejmowanych jest coraz więcej debat socjologicznych na temat konstrukcji i formowania tożsamości płciowej oraz obywatelstwa płciowego poprzez badanie transformacji płci, czy analizę definicji kobiecości i męskości. Transpłciowość staje się przedmiotem rosnącego zainteresowania społecznego i kulturowego. Zmieniające się postawy wobec osób transpłciowych są również widoczne w ostatnich zmianach legislacyjnych i kulturowych. Takie zmiany oznaczają transpłciowość jako ważny i aktualny obszar studiów socjologicznych i pedagogicznych (Hines 2007).

Osoby transpłciowe są coraz częściej przedstawiane w mediach. Jednak pomimo rosnącej świadomości tej reprezentacji, nadal brakuje badań dotyczących perspektyw społecznych w odniesieniu do przedstawień osób transpłciowych we współczesnych mediach (McInroy i Craig 2015). Badania nad zagadnieniami transpłciowości przeniosły się z patologizujących i wiktyimizujących podejść do podejść skoncentrowanych na świadomości publicznej, w tym za sprawą mediów, które mogą być wykorzystywane do edukowania społeczeństwa. W miarę jak społeczne i biologiczne rozumienie płci zaczyna się zmieniać, zmienia się również świadomość społeczna w kwestiach transpłciowości (Heinz 2020; Spencer i Capuzza 2015).

Podstawę teoretyczną badań stanowią teorie:

- teoria tożsamości społecznej (*Social Identity Theory* – SIT) Tajfela i Turnera, zakładająca, że należy wytłumaczyć w jaki sposób własna przynależność grupowa wpływa na ocenę siebie, swojej grupy i grup obcych, w tym faworyzowanie swojej grupy i dyskryminację grup obcych. Teoria zakłada, że tożsamość społeczna to poczucie osoby, tego kim jest, w oparciu o członkostwo w grupie, a grupy, do których należą ludzie są źródłem poczucia własnej wartości i dają poczucie przynależności do świata społecznego. Podkreśla też, że w ramach procesu kategory-

zacji społecznej, ludzie umieszczają się w grupach społecznych a stereotypizacja opiera się na procesie poznawczym: tendencji do grupowania rzeczy. Główna hipoteza teorii tożsamości społecznej głosi, że członkowie grupy własnej będą dążyć do znalezienia negatywnych aspektów grupy obcej, wzmacniając w ten sposób obraz siebie. Kategoryzacja społeczna jest jednym z wyjaśnień uprzedzeń. Teoria zakłada, że istnieją trzy procesy mentalne zaangażowane w ocenianie innych: kategoryzacja (w celu zrozumienia otoczenia społecznego); identyfikacja społeczna (przyjęcie tożsamości grupy, do której się zaliczamy); porównanie społeczne (porównywanie swojej grupy z innymi grupami - ma to kluczowe znaczenie dla zrozumienia uprzedzeń) (Tajfel i Turner, 1979, 1986; Tajfel i in., 1979; McLeod, 2019).

- teoria społecznego uczenia się (społeczna teoria poznawcza, *social learning and social cognitive theory*) zakładająca, że zmiana behawioralna jest determinowana przez elementy środowiskowe, osobiste i behawioralne. Każdy z tych czynników wpływa na pozostałe. Zgodnie z zasadami poczucia własnej skuteczności, myśli danej osoby wpływają na zachowanie, a jej cechy wywołują określone reakcje środowiska społecznego. Podobnie środowisko jednostki wpływa na rozwój cech osobistych, a także na zachowanie danej osoby, a zachowanie jednostki może zmienić jej środowisko, a także sposób, w jaki jednostka myśli lub czuje. Teoria koncentruje się na wzajemnych interakcjach między tymi czynnikami, które mają na celu określenie zmiany zachowania (Lange i in., 2011).
- teoria osądów społecznych (*social judgment theory*) koncentrująca się na tym, w jaki sposób wcześniejsze postawy ludzi zniekształcają ich postrzeganie pozycji zalecanych w komunikatach perswazyjnych i jak takie postrzeganie pośredniczy w perswazji. Podstawowe twierdzenia: obecna postawa osoby służy jako kotwica osądów dla nowych postaw; zaangażowanie ego osoby poszerza swobodę odrzucenia i zawęża swobodę; większa asymilacja powoduje bardziej pozytywną ocenę wiadomości, co powoduje zmiany postaw. Zakłada, że obszar postaw człowieka składa się z trzech części: akceptacji, odrzucenia, neutralności. Możliwe tu reakcje to asymilacja (niewielka zmiana postaw), kontrast (niewielka zmiana postaw) lub modyfikacja postaw w przypadku neutralności (Eagly i Chaiken, 1993).

Wychodząc z założenia, że w ostatnich latach nastąpił duży postęp w akceptacji społeczności transpłciowej, ale nadal istnieją pewne podziały dotyczące ich praw i negatywne postawy społeczne wobec osób transpłciowych, należy podkreślić za Siostrzonek-Sergiel (2017), że tożsamość płciowa jest szczególnym kryterium dyskryminacji gdyż dotyczy prywatnej sfery życia człowieka. Ponadto walka z dyskryminacją ze względu na płeć przyjmuje w Polsce formę wyrywkową, niespójną i niekompletną (Grabowska, 2013), żadna polska ustawa nie zakazuje w sposób wyraźny dyskryminacji ze względu na tożsamość płciową (Śledzińska-Simon 2013), a sytuacja, głównie młodych osób transpłciowych nie jest w Polsce znana. Potrzebne są zatem działania uświadamiające społeczeństwo, grupy rówieśnicze, nauczycieli i specjalistów w obszarze potrzeb

osób transpłciowych. Dotyczy to kwestii nie tylko w kontekście szeroko rozumianego społeczeństwa, ale również rodziny i najbliższych osób (Dynarski, 2016).

3. Metodologia badań

Cel badań:

Diagnoza postaw studentów wobec transpłciowości oraz zbadanie, czy transformacje społeczne w zakresie tożsamości płciowej człowieka oddziałują na wiedzę i postawy studentów w zakresie transpłciowości.

Problem badawczy:

Jakie postawy społeczne dominują w zakresie postrzegania transpłciowości oraz czy studenci są świadomi tego czym jest transpłciowość?

Procedura badawcza

Projektowaniu i przeprowadzaniu kolejnych etapów badań towarzyszyło określanie postaw społecznych studentów w aspekcie zagadnień z zakresu transpłciowości, w tym wobec osób transpłciowych. Uczestników badań arbitralną decyzją badaczy (zgodnie ze wskazówkami: Kothari (2009); Babbie (2016) dobrano na zasadzie celowego doboru próby badawczej, którą stanowiło 300 studentów dwóch polskich uczelni - 104 Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie oraz 196 Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu. Badanie miało charakter porównawczy. Uznano, że studenci stanowią grupę, która ze względu na dużą częstotliwość użytkowania różnorodnych mediów, głównie mediów społecznościowych, odzwierciedla postawy społeczne wynikające z transformacji społecznych w zakresie definiowania i postrzegania tożsamości płciowej człowieka.

Badanie przeprowadzono w roku akademickim 2020/2021 w formie elektronicznej poprzez serwis Microsoft Forms. Czas potrzebny na wypełnienie ankiety wyniósł około 9 minut. Respondenci, za pośrednictwem poczty elektronicznej, otrzymali link z kwestionariuszem ankiety z prośbą o jej wypełnienie oraz jej przekierowanie do kolejnych potencjalnych respondentów; zastosowano zatem, zgodnie ze wskazówkami Babbie (2007) oraz Nachmias i Frankfort-Nachmias (2001), metodę śnieżnej kuli (*snowball sampling*) (B). Aby zachować anonimowość, adresy e-mail respondentów nie zostały zebrane.

Kwestionariusz ankiety zawierał 18 pytań pozwalających na uzyskanie danych dotyczących postaw studentów wobec transpłciowości, osób transpłciowych oraz zbadanie, czy studenci są świadomi czym jest transpłciowość. W tym kontekście wykorzystano wskazówki Turowskiego (2000) i Mędrzyckiego (1977), którzy postawę definiuje się ją jako strukturę złożoną z komponentu poznawczego (wiedzy), uczuciowo-motywowacyjnego (stosunku emocjonalnego) i behawioralnego (działania lub predyspozycji prowadzącej do działania), a ponieważ „postawa jest trwałą organizacją procesów

motywacyjnych, emocjonalnych, percepcyjnych i poznawczych, związaną z jakimś aspektem świata jednostki” (Mądrzycki 1977, s.19), stosunek emocjonalny wobec osób transpleciowych można rozpoznać m.in. na podstawie skojarzeń z nimi związanych. Należy podkreślić, że w świetle koncepcji strukturalnej postaw komponent emocjonalny łączy uczucia wyższe z psychiczno-społecznymi potrzebami przejawiającymi się w motywach (Mądrzycki 1977). Komponent emocjonalno-motywacyjny jest podstawowym elementem pojęcia postawy, co potwierdzają koncepcje nawiązujące do tradycji socjologicznej, w tym m. in. L.L. Thurstone’a, który przez postawę rozumie stopień natężenia pozytywnego lub negatywnego uczucia związanego z zdanym obiektem. Postawa w tym ujęciu stanowi względnie trwałą stosunek emocjonalny lub krytyczny, wyrażany w kategoriach pozytywnych, negatywnych lub neutralnych (Major, Ulman 2011). Postawy społeczne można badać na wiele sposobów. Jedną z technik jest zadawanie pytań w ankiecie. W przedstawianej analizie badanie postaw studentów dotyczących osób transpleciowych nastąpiło poprzez rozpoznanie bezpośrednich skojarzeń, które niosły za sobą określony ładunek emocjonalny.

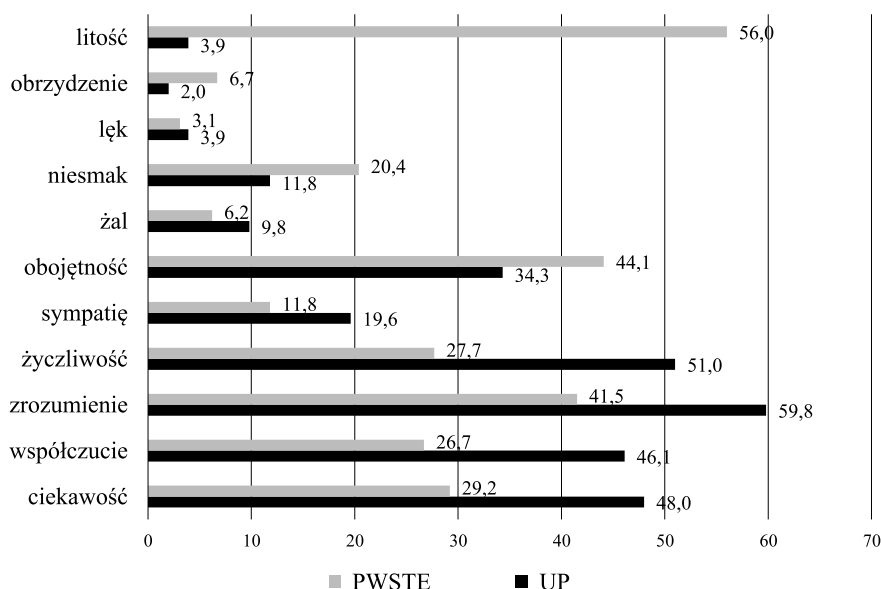
W badanej próbie znaleźli się studenci reprezentujący różne tryby i poziomy studiów oraz różne dziedziny naukowe. W większości to studenci dziedziny nauk społecznych, studiów stacjonarnych, pierwszego stopnia (tabela 1).

Tabela 1. Charakterystyka respondentów

Kategoria		% respondentów	
Płeć		kobieta	77
		mężczyzna	22
		x	1
Studia	kierunek (dziedzina)	nauk społecznych	59
		nauk inżynieryjno-technicznych	12
		nauk humanistycznych	5
		nauk ścisłych i przyrodniczych	24
	tryb	stacjonarne	81
		niestacjonarne	19
	stopień	licencjackie	62
magisterskie		38	
Miejsce zamieszkania (liczba mieszkańców) miasto		wieś	58
		do 20 tys.	8
		20-50 tys.	12
		50-100 tys.	7
		100-500 tys.	5
		powyżej 500 tys.	10

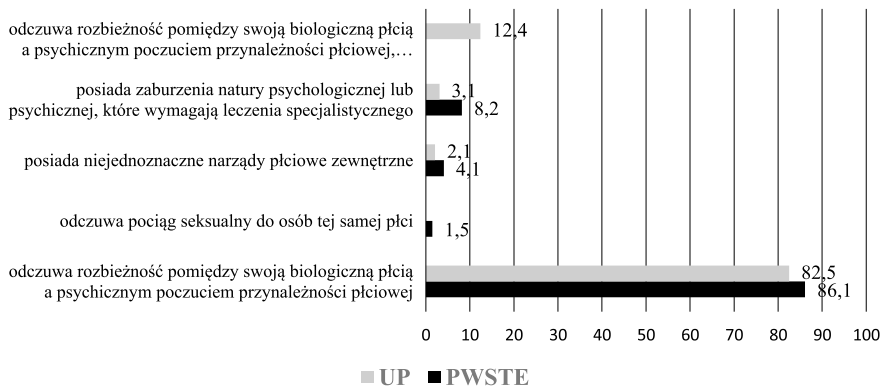
4. Wyniki badań

Wykres 1 przedstawia skojarzenia studentów związane z zagadnieniem transpłciowości. Pozytywne postawy respondentów są reprezentowane przez: ciekawość, współczucie, sympatię, życzliwość i zrozumienie. Neutralne przez obojętność i żal. Natomiast negatywne przez lęk, niesmak, litość i obrzydzenie. Wśród skojarzeń pozytywnych prym wiodą studenci UP, natomiast wśród neutralnych i negatywnych studenci PWSTE.

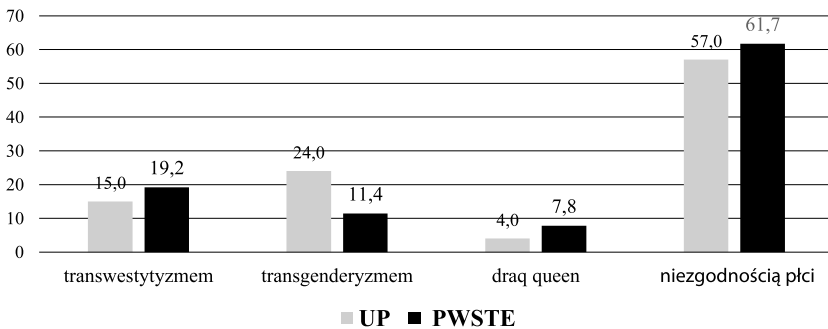
Wykres 1. Skojarzenia respondentów wobec osób transpłciowych (%)

Według większości studentów UP (82,5%) i PWSTE (86,1%), osoba transpłciowa odczuwa rozbieżność pomiędzy swoją biologiczną płcią a psychicznym poczuciem przynależności płciowej. Niepokojące są wypowiedzi pozostałych badanych, bowiem 17,5% badanych z UP oraz 13,9% z PWSTE, to studenci, którzy myślą to pojęcie i przypisują nieprawidłowa charakterystykę osobom transpłciowym. Szczegółowe dane prezentuje wykres 2.

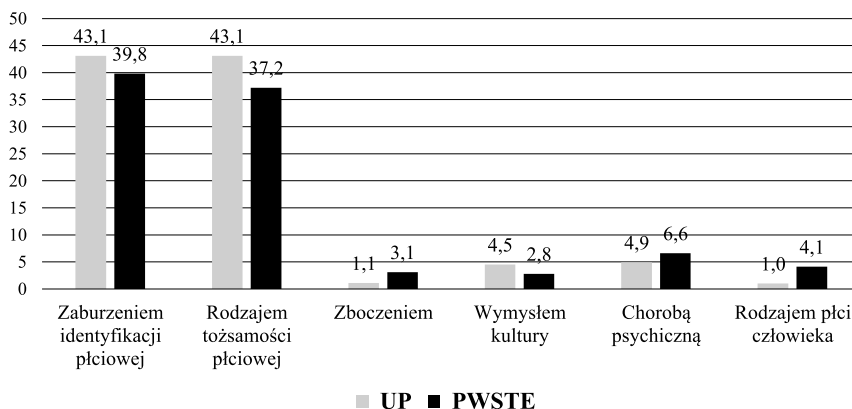
Wykres 2. Stan wiedzy respondentów na temat tego, kim jest osoba transplciowa (%)

Zdecydowana większość studentów (57% z UP i 61,7 z PWSTE) prawidłowo definiuje zjawisko transplciowości jako niezgodność płci psychicznej z metrykalną. Jednak liczna grupa mylnie kojarzy je z transwestytyzmem (UP - 15%, PWSTE - 19,2%), czy drag queen (UP - 4%, PWSTE - 7,8%). Szczegółowe wyniki w tym zakresie zaprezentowane zostały na wykresie 3. Ponadto, według respondentów, transplciowość dotyczy każdej płci (94,9% PWSTE i 98% UP); jarosławscy studenci są zdania, że transplciowość dotyczy w większym stopniu mężczyzn (3,6%), natomiast w mniejszym kobiet (0,5%). Nieliczni z nich sądzą, że żadnej płci. Z kolei studenci UP uważają, że dotyczy częściej kobiet (1%), oraz nie dotyczy żadnej płci (1%).

Wykres 3. Synonim transplciowości w opiniach studentów (%)

Respondenci zapytani z czym kojarzy się im transplciowość, odpowiadali najczęściej, że z zaburzeniem identyfikacji płciowej, rodzajem tożsamości płciowej. Niestety błędnie kojarzyli to zjawisko z chorobą psychiczną, zboczeniem, wymysłem kultury (wykres 4).

Wykres 4. Czym dla badanych jest transpłciowość? (%)

Na pytanie dotyczące przeprowadzania w Polsce korekty płci, 63,7% studentów UP i 64,8% PWSTE, nie ma na ten temat żadnej wiedzy, w przeciwieństwie do 31,6% badanych z PWSTE i 36,3% UP, którzy ją posiadają. Operacje korekty płci osób transpłciowych według respondentów:

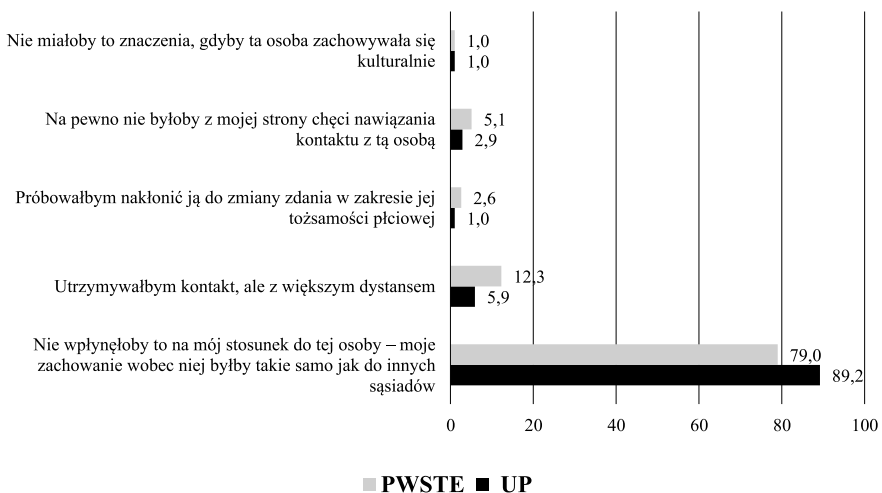
- nie powinny być finansowane przez państwo ponieważ na świecie istnieją dużo poważniejsze kwestie zdrowotne, z którymi borykają się ludzie, a nawet one często nie są finansowane - tak uważa 52,1% studentów PWSTE i 32,4% UP
- operacje powinny być finansowane przez państwo, ale tylko gdy dana osoba udowodni w każdym możliwym zakresie, że faktycznie taką korektę powinna przejść (34,3% studentów UP i 23,7% PWSTE)
- zabiegi powinny być finansowane przez państwo, ponieważ dążenie do życia zgodnie z tożsamością płciową stanowi kwestię zdrowia fizycznego i psychicznego (17% studentów PWSTE i 28,4% UP)
- nie powinny być finansowane przez państwo, bo takie osoby powinny być leczone przez specjalistów w zakresie zdrowia psychicznego (12,1% badanych).

Zdecydowana większość badanych (84,3% UP i 71,3% PWSTE) zadeklarowała, że nie zmieniłaby podejścia do bliskiej osoby, gdyby okazało się, że ta jest transpłciowa. Opinie studentów dotyczące zawierania małżeństw przez osoby transpłciowe i wychowywania dzieci zawiera tabela 2.

Tabela 2. Opinie studentów dotyczące kwestii zawierania małżeństw i rodzicielstwa osób transpłciowych

	Zawieranie małżeństw przez osoby transpłciowe uważam za:		Wychowywanie dzieci przez osoby transpłciowe uważam za:	
	% studentów		% studentów	
	UP	PWSTE	UP	PWSTE
naturalną kolej rzeczy bez względu na to, czy osoba transpłciowa przeszła korektę płci, czy nie	76,0	51,3	57,6	37,2
sytuację dopuszczalną pod warunkiem, że osoba transpłciowa przeszła przynajmniej częściową korektę płci	2,1	5,2	5,1	5,2
sytuację dopuszczalną pod warunkiem, że osoba transpłciowa przeszła całkowitą korektę płci	12,5	19,2	15,2	18,8
coś co powinno być zabronione prawnie	9,4	24,3	22,2	38,7

Konstatacje zaprezentowane na wykresie 5 wskazują, że jeżeli chodzi o sąsiedztwo z osobą transpłciową, to dla zdecydowanej większości studentów (89,2% UP, 79% PWSTE) nie wpłynęłoby to na ich stosunek do osób transpłciowych, zachowywaliby się wobec nich tak samo jak wobec pozostałych sąsiadów. Pozostała grupa studentów utrzymywałaby kontakt z dystansem, albo próbowałaby wpłynąć na ich zmianę tożsamości seksualnej lub nie chciałaby utrzymywać z nimi kontaktów.

Wykres 5. Stosunek studentów do transpłciowego sąsiada (%)

Studenci nie mieliby problemu z zaakceptowaniem jako swojego przełożonego osoby transpłciowej (88,7% studentów PWSTE i 96,1% UP) z następujących powodów:

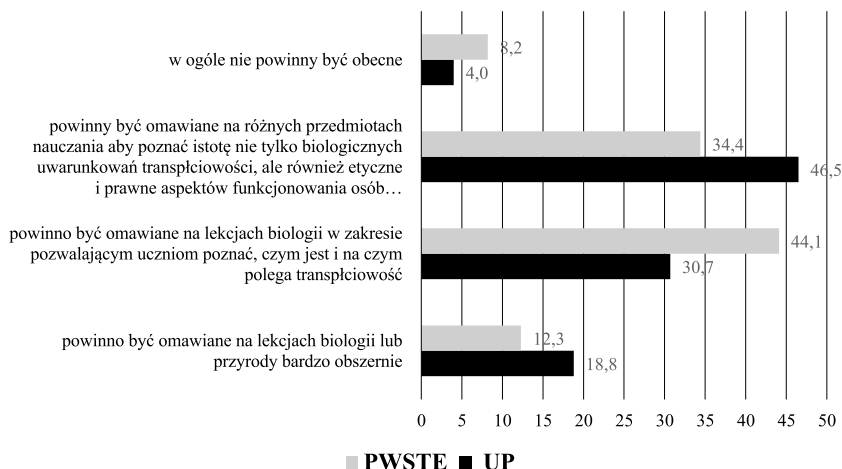
„dla mnie w pracy liczą się kompetencje przełożonego i współpracowników, zwłaszcza dobra komunikacja i skuteczne działanie nastawione na realizację celów i zadań”; „to czy jest osobą transpłciową nie powinno mieć przełożenia na jej kompetencje zawodowe”; „nie widzę powodów dlaczego sprawy prywatne miały wpływać na mój obiór przełożonego”; „dopóki osoba będąca moim bezpośrednim przełożonym byłaby kompetentna nie przeszkadzałoby mi, że jest osobą transpłciową”; „oceniaam ludzi przez ich zachowanie w stosunku do mnie, a nie przez poglądy, religię, seksualność, czy płeć; człowiek to człowiek, bez względu na to, czy jest transpłciowy, czy nie, ponadto przełożony jest dla mnie wyłącznie przełożonym, inne więzi mnie z nim nie łączą”; „jest to sprawa prywatna tej osoby, która nie powinna mnie obchodzić, ważniejsze jest dla mnie zachowanie tej osoby w stosunku do mnie i otoczenia”; „nie widzę w tym nic dziwnego, to osoba jak każda inna, tylko urodziła się w nieodpowiednim ciele”; „tożsamość płciowa mojego przełożonego nie ma nic wspólnego z jego umiejętnościami zarządzania; tak samo jak bycie osobą hetero, homo czy bi nie wpływa na to, czy chcę by ta osoba była moim przełożonym, tak samo osoba transpłciowa może być np. dobrym psychoterapeutą, moim szefem, czy superwizorem; tożsamość człowieka ma wiele składników, nie powinniśmy dyskryminować ludzi za to, jacy są z natury - skoro czują się kobietą/mężczyzną to niech nimi będą, tak by czuli się komfortowo w swoim życiu, bo ono jest ich, a nie społeczeństwa”; „sprawy natury osobistej nie powinny mieć w żadnej mierze przełożenia na stosunki w pracy”; „nie stanowiłoby to dla mnie problemu, bo w pracy powinniśmy być skupieni na swoich obowiązkach a nie na czymś życiu prywatnym”, itp.

Nieliczna grupa studentów (11,3% PWSTE i 3,9% UP) miałyby problem z zaakceptowaniem przełożonego transpłciowego: „jest to choroba; jest mi to obojętne; dziwne uczucie”; „jest to zwyrodnienie; taka osoba bardzo często narzuca swoje zdanie innym domagając się szacunku do swojej osoby, a jednocześnie zazwyczaj nie szanuje poglądów sprzecznych z jej poglądami”; „bo nie toleruję takich osób”; „bo tak samo nie akceptuję osób chorych psychicznie, fizycznie”; „nie akceptuję wychowania przez te osoby dzieci, bo mogą mieć znaczne skłonności pedofilskie co jest udowodnione”; „nie wiedziałbym jak się do niej zwracać i dziwnie mieć nad sobą osobę niespełna rozumu”; „osoba chora psychicznie nie może kierować ludźmi; odczuwam niechęć do osób transpłciowych”; „zmiana płci jest czymś nie do końca normalnym, powinniśmy żyć tak jak zostaliśmy stworzeni”; „nie czułbym się komfortowo”.

Według studentów istnieją zawody, w których osoby transpłciowe nie powinny się realizować ze względu na swoją tożsamość. Tak uważa 25% studentów PWSTE i 13% UP. Wśród zawodów, które osoby transpłciowe nie powinny zdaniem studentów wykonywać znalazły się: ksiądz, nauczyciel, dziennikarz, prawnik, sędzia, pracownik służby mundurowej, opiekun medyczny, urzędnik, przedszkolanka, czyli zawody zaufania publicznego.

Kolejnym zagadnieniem były kwestie edukacji szkolnej uczniów na temat transpłciowości. Analiza wypowiedzi studentów obu uczelni świadczy o rosnącej ich świadomości i chęci poznania zjawiska transpłciowości; 46,5% studentów UP i 34,4% PWSTE uważa, że zagadnienia dotyczące osób transpłciowych powinny być omawiane

na różnych przedmiotach nauczania, aby poznać istotę nie tylko biologicznych uwarunkowań transplciowości, ale również etyczne i prawne aspektów funkcjonowania osób transplciowych. Respondenci dostrzegli konieczność omawiania na lekcjach biologii na czym polega i czym jest transplciowość. Tylko nieliczni nie widzieli potrzeby omawiania tego zjawiska z uczniami w szkole (wykres 6).

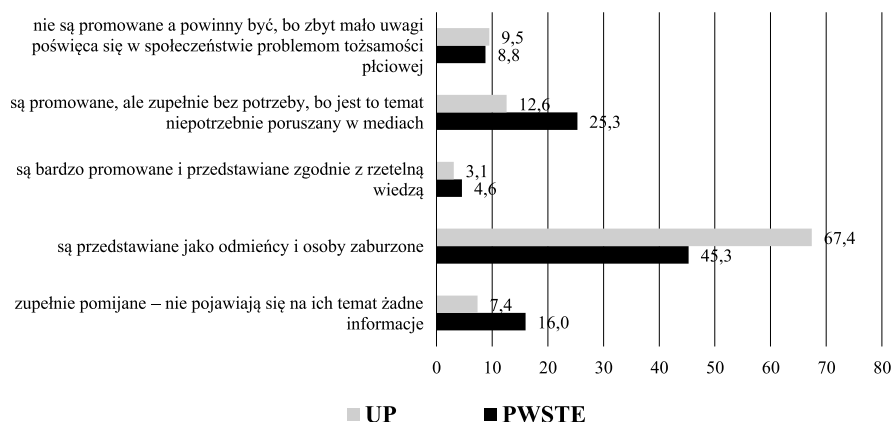
Wykres 6. Opinia studentów dotycząca obecności zagadnienia transplciowości w programach nauczania (%)

Zdaniem większość studentów (88,1% UP i 65,6% PWSTE) treści dotyczące transplciowości powinny być obecne w programach kształcenia nauczycieli i omawiane w wymiarze biologicznym i społeczno-kulturowym, gdyż nauczyciele muszą być merytorycznie przygotowani do kontaktu z uczniem transplciowym ze względu na jego specyficzne potrzeby edukacyjne. Natomiast 3,6% studentów PWSTE uważa, że w/w zagadnienia nie powinny być obecne w programach kształcenia, bo transplciowość nie istnieje (tabela 3).

Tabela 3. Opinie studentów dotyczące obecności zagadnień transplciowości w programach kształcenia przyszłych nauczycieli

W programach kształcenia studentów - przyszłych nauczycieli zagadnienia transplciowości:	% studentów	
	UP	PWSTE
powinny być obecne i omawiane w wymiarze biologicznym społecznym i kulturowym, bo nauczyciele muszą być merytorycznie przygotowani do kontaktu z uczniem transplciowym ze względu na jego specyficzne potrzeby edukacyjne	88,1	65,6
powinny być obecne, ale omawiać powinno się je tylko w wymiarze biologicznym a nie społecznym, czy kulturowym	6,9	14,9
nie powinny być obecne, bo jest to sprawa prywatna ucznia i nauczyciel nie musi się tym interesować	5,0	15,9
nie powinny być obecne, bo coś takiego nie istnieje	0,0	3,6

Analiza wyników z wykresu 7 przynosi następujące konstatacje: 67,4% studentów UP i 45,3% PWSTE uważa, że osoby transpłciowe przedstawiane są w mediach jako odmieńcy i osoby z zaburzeniami. Co czwarty student PWSTE jest zdania, że nie ma potrzeby promowania środowiska transpłciowego, gdyż jest to temat zupełnie niepotrzebnie poruszany w mediach. Ale są też tacy studenci, dla których zbyt mało uwagi poświęca się w mediach tożsamości płciowej – według tych studentów należy jak najczęściej mówić o osobach transpłciowych w mediach, aby uwrażliwić społeczeństwo polskie na ich problemy.

Wykres 7. Obraz osób transpłciowych w mediach w ocenie studentów (%)

5. Dyskusja wyników

Według badań m.in. japońskich i europejskich, częstość występowania transpłciowości wynosi 0,001-0,002% całkowitej populacji (Urban, 2009). Inne badania wskazują na częstotliwość występowania transkobiet do transmężczyzn w stosunku 2:6 (Arcelus i in., 2015). Szacuje się, że 0,005%-0,014% noworodków płci męskiej oraz 0,002-0,003% płci żeńskiej będzie cierpiało na transpłciowości (Smith i in., 2015). Postrzeganie osób transpłciowych w społeczeństwie, którego reprezentację stanowią studenci przedstawia się niekorzystnie, zwłaszcza w przypadku studentów jarosławskiej uczelni. Towarzyszą im negatywne emocje warunkowane przede wszystkim deficytem wiedzy na temat transpłciowości, która często mylona jest przez nich z transwestytyzmem, homoseksualizmem czy drag queen. Sposób definiowania zjawiska przez studentów w większości jest poprawny, natomiast odnotowano liczną grupę, która zupełnie nie orientuje się w tym zagadnieniu. Wynika to zapewne z niskiego poziomu lub braku edukacji w tym zakresie w szkole podstawowej i średniej. Smutkiem napawa fakt, że wielu ludziom brakuje empatii, łatwo przychodzi im ocenianie i skreślanie innych, nie zdają sobie sprawy, że życie w „obcym” prowadzi do dysforii płciowej, czyli cierpienia odczuwanego przez daną osobę z powodu niedopasowania jej tożsamości płciowej do płci przypisanej w chwili urodzenia (APA, 2021), która często jest przyczyną samo-

bójstw wśród osób transplciowych. Niektórzy studenci biorący udział w niniejszym badaniu w swoich swobodnych wypowiedziach, które mogli zamieścić w ankiecie uznali, że człowiek, który nigdy nawet nie otarł się o stany lękowe/depresyjne, nie jest w stanie zrozumieć na czym to polega.

W kwestii opinii na temat sposobu postrzegania społeczności transplciowej w przestrzeni publicznej badani przyznają, że są świadomi negatywnych konotacji jakie wiążą się z potocznym wizerunkiem tej grupy społeczeństwa. Część z nich zauważa jednak pozytywne tendencje, które dają nadzieję na wzrost akceptacji dla środowiska. W zdecydowanej większości studenci nie mieli okazji bezpośredniego poznania osoby transplciowej. Swoje wyobrażenie oparli na podstawie tego, co upowszechniają media. Emisja audycji, w której udział biorą ludzie przebrani w kolorowe stroje, ze scenicznym makijażem i zachowujący się w sposób odbiegający znacznie od przyjętych konwencji społecznych, kształtuje negatywny obraz tego środowiska. Mając przed sobą tak zakodowany obraz, trudno w sposób poważny traktować zjawisko zespołu dezaprobaty płci i realną potrzebę jej korekty. Przedstawiony w ten sposób obraz osób transplciowych kreuje ich postrzeganie w aspekcie dewiacji i skutkuje brakiem zrozumienia i akceptacji (Wołyniak 2010). Zatem zaprezentowane w opracowaniu wyniki badań są między innymi pokłosiem negatywnego wizerunku osób transplciowych, które promują media w Polsce.

Niewątpliwym przykładem pozytywnej zmiany postrzegania osób transplciowych jest postać Anny Grodzkiej, która w 2011 roku weszła do Sejmu Rzeczypospolitej VII kadencji. Była posłanka i prezeska fundacji Trans-Fuzja¹ ujawniła swoją transplciową tożsamość już kilka lat wcześniej, wpłynęła tym samym na powolną przemianę sposobu postrzegania przez społeczeństwo swojego środowiska. Kolejnym medialnym przykładem osoby transplciowej, która poruszyła serca ludzkie jest postać Bartka vel Zosi. Jego mama wykazała wręcz heroiczną postawę w walce o uznanie tożsamości płciowej swojego syna i jego akceptację w najbliższym środowisku (w tym przedszkolnym). Przykład Bartka² niewątpliwie wpłynął na ocieplenie wizerunku i nagłośnienie problemów z jakimi borykają się osoby transplciowe w codziennym życiu.

Studenci niestety nie posiadają lub mają niski poziom wiedzy na temat korekty płci i procedury z nią związanej, ponad połowa uważa, że operacja nie powinny być finansowane przez państwo, a osoby dotknięte transplciowością powinny załatwić to we własnym zakresie. Nieliczna grupa studentów jest zdania, że aby osiągnąć równowagę psychiczną i fizyczną konieczna jest korekta płci finansowana przez instytucje państwowe. Tymczasem w badaniach przeprowadzonych przez Heath (2006) wykazano, że respondenci biorący udział w międzynarodowej ankiecie uznali, że transplciowość

¹ Fundacja Trans-Fuzja – ogólnopolska organizacja pożytku publicznego zajmującego się tematyką transplciowości, interseksualności oraz płciowej różnorodności. W ramach swojej szerokiej działalności Fundacja ma na celu monitoring oraz zapobieganie dyskryminacji osób transplciowych w Polsce, szeroko rozumianą edukację kręgów eksperckich, w tym studenckich, w kwestii praw człowieka związanych z tożsamością oraz pomocy osobom transplciowym w nawiązywaniu kontaktów społecznych..

² <https://queer.pl/news/203057/urodzil-sie-jako-zosia-ale-jest-bartkiem-pieciolatek-walczy-o-tozsamosc>.

nie jest chorobą i że osoby transpłciowe powinny mieć dostęp do leczenia takiego jak hormony i operacje narządów płciowych, mieć prawo do zawarcia małżeństwa, zmiany nazwiska i adopcji dzieci na równych prawach z ogółem populacji. Podczas gdy prawie wszyscy mieliby osobę transpłciową jako przyjaciela lub współpracownika, większość uczestników była niechętna posiadaniu partnera transpłciowego.

Ankietowani w większości uważają, że osoby transpłciowe powinny mieć prawo do zawarcia małżeństwa, jest to według nich naturalna kolej rzeczy, bez względu na korektę płci. Niestety prawie co czwarty uważa, że powinno to być prawnie zabronione. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku rodzicielstwa; więcej niż połowa studentów UP i 37% PWSTE uważa, że posiadanie i wychowywanie dzieci przez osoby transpłciowe jest rzeczą naturalną. Natomiast prawie 40% respondentów z jarosławskiej uczelni chciałoby, aby było to prawnie zakazane. Posiadanie osoby transpłciowej jako sąsiada oraz przełożonego dla zdecydowanej większości ankietowanych nie byłoby problemem.

Niski poziom tolerancji wobec swobody działań osób transpłciowych nie jest charakterystyczny tylko dla naszego kraju, ale występuje również poza granicami Polski, np. jak podaje Sørlie (2016), w badaniu przeprowadzonym w Norwegii w 2013 roku, 49% mężczyzn i 65% kobiet poparło stwierdzenie, że różnorodność ludzi jest dobra, jednak 55% mężczyzn i 52% kobiet odpowiedziało negatywnie na temat publicznego okazywania sobie uczuć przez osoby, które nie mieszczą się w typowo binarnych kategoriach płciowych. Z kolei, jak podają Mitchell i Howarth (2009), badania przeprowadzone w Anglii sugerują, że 11% ludzi ma transpłciowych przyjaciół, i tylko niektóre osoby transpłciowe doświadczają braku wsparcia rodzinnego i społecznego w wyniku transfobicznych reakcji na swoją tożsamość płciową. Bieńkowska (2012) podaje natomiast, że wykluczenie osób transpłciowych zachodzi także na gruncie środowiska, z którym są one kojarzone. Mniejszość LGBT marginalizuje ich i spycha na obrzeże własnej zbiorowości. Osoby transpłciowe nie są akceptowane również przez Kościół katolicki. Instytucja ta odrzuca możliwość operacyjnej korekty płci argumentując, że jest to świadome pozbawianie się możliwości posiadania dzieci w sensie biologicznym. Ponadto kościół katolicki sprzeciwia się zawieraniu małżeństw przez osoby transpłciowe, traktując je jako pary jednopłciowe (Bieńkowska 2012). Zdarza się nawet, że osoby transpłciowe rezygnują z podjęcia tej drogi, by nie sprzeciwiać się takim zakazom (Bieńkowska-Ptasznik 2008). Stanowisko kościoła, zwłaszcza w regionie mocno katolizowanym, ma przełożenie na wypowiedzi studentów, szczególnie z jarosławskiej uczelni, którzy mają bardzo zdecydowane i ortodoksyjne stanowisko w tych dwóch kwestiach. Sytuacja nieco lepiej przedstawia się w przypadku studentów z krakowskiej uczelni, widoczny jest postęp myślowy i otwarcie się na inność, która traktowana winna być w kategoriach różnorodności.

Szkoły jako jedne z ważniejszych instancji procesu socjalizacji kształtują wartości i zachowania swoich uczniów. Zawarte w programach nauczania i przekazywane młodym ludziom treści służą jednak przyuczeniu do kontynuowania modelu heteronormatywnego, utrwalanego poprzez zdefiniowanie i wykluczenie Innego. Homofobia przybiera postać dyscyplinowania męskości i kobiecości, a konformizm staje się naj-

lepszym wyjściem, jeśli chce się ukryć inność (Krawczyk-Antońska 2014). Cieszy fakt, że duża grupa studentów chciałaby, aby treści edukacji szkolnej zostały wzbogacone o zagadnienia dotyczące osób transpłciowych. Treści te zdaniem respondentów powinny być omawiane na różnych przedmiotach nauczania aby poznać istotę nie tylko biologicznych uwarunkowań transpłciowości, ale również etyczne i prawne aspektów funkcjonowania osób transpłciowych. Ponadto respondenci dostrzegli konieczność omawiania tych zagadnień na lekcjach biologii w zakresie pozwalającym uczniom poznać na czym polega i czym jest transpłciowość. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku kształcenia przyszłych nauczycieli. Zdecydowana większość studentów, w tym kierunków pedagogicznych, zdaje sobie sprawę z konieczności zawarcia takich treści kształcenia w programach nauczania przyszłych pedagogów. Natomiast martwi postawa prawie 4% studentów PWSTE, którzy uważają, że transpłciowość nie istnieje i dlatego te treści są zbędne. Wyniki badań sondażowych przeprowadzonych przez Czerwiec (2015) również wykazały, że zdaniem studentów biologii specjalności nauczycielskiej, konieczne jest wprowadzenie do programów nauczania zagadnień transpłciowości, a programy nauczania biologii powinny zostać zmodyfikowane aby dać przestrzeń na omówienie zagadnień transpłciowości. Wywiad fokusowy wykazał, że studenci uważają, iż poziom edukacji seksualnej w Polsce jest bardzo niski jednak ich zdaniem droga do wprowadzenia tych zagadnień do szkół będzie jeszcze bardzo długa ze względu na społeczne niedoinformowanie na ten temat i związane z tym negatywne postawy wielu środowisk. Warto również dodać, że istotnym rozwiązaniem, które wpłynie na zmianę sposobu postrzegania środowiska transpłciowego przez młodych ludzi jest wprowadzenie do ścieżki edukacyjnej elementów różnorodności. Celem nie będzie promowanie kogokolwiek, pozwoli jednak na informowanie i edukowanie istnienia i akceptacji odmienności. Poszerzanie horyzontów młodych ludzi i propagowanie otwartości na świat jest jednym z pierwszych kroków w edukacji ku tolerancji (Lis 2009). Kolejnym działaniem podejmowanym w ramach systemu edukacji powinna być neutralizacja skutków klasyfikacji płciowego zachowania (Pankowska 2005).

Badanie wykazało tendencję studentów do negatywnego odbioru osób transpłciowych. Dotyczyło to zarówno sfery emocjonalnej przejawiającej się w częściowej akceptacji postaw przez nich prezentowanych oraz społecznej - poprzez w większości akceptację dla pełnienia ról i zadań określonych w heteronormatywnym społeczeństwie, którego potwierdzeniem jest binarny sposób ujmowania płciowości. U podstaw powyższego mogą leżeć obecne w większości kultur Zachodu, w tym Polski tzw. pryzmaty płciowe. Należą do nich: polaryzacja płciowa, androcentryzm oraz esencjalizm biologiczny (Renzetti i Curran, 2005). Trzeba przy tym zaznaczyć, że na sposób postrzegania osób transpłciowych w społeczeństwie olbrzymi wpływ mają szeroko pojmowane mass media i instytucje społeczne obecne w procesie wychowania, które kształtują codzienne doświadczenia i warunkują jakimi ludźmi stają się dzieci i dorośli, także pod względem pojmowania kwestii płciowości (Bem 2000). Oprócz pozytywnych aspektów ukazywania walki osób transpłciowych o godne życie, pokazują niestety informacje mocno zniekształcone, mające na celu zdyskredytowanie tej właśnie grupy społecznej. Ponadto,

Institute of Medicine (2011) podkreśla, że stygmatyzacja różnorodności płciowej może prowadzić do uprzedzenia i dyskryminacji, w rezultacie powodując dysfurię płciową, która w połączeniu z czynnikami stresogennymi może sprawiać, że osoby transpłciowe będą bardziej narażone na rozwój problemów związanych ze zdrowiem psychicznym, takich jak stany lękowe czy depresja (Institute of Medicine, 2011). Przyczynkiem do zmiany światopoglądu społecznego tej grupy społecznej i nie tylko, jest oświadczenie wydane w maju 2010 r. przez Zarząd WPATH³ wzywające do depsychopatologizacji różnorodności płciowej (WPATH Board of Directors, 2010). Oświadczenie to zwróciło uwagę, że „ekspresja cech płciowych, włączając w to tożsamości, które nie są stereotypowo związane z płcią przypisaną danej osobie przy urodzeniu, jest powszechnym i zróżnicowanym kulturowo ludzkim zjawiskiem, [które] nie powinno być osądzane jako z natury patologiczne lub negatywne²⁴”.

6. Wnioski

Potrzeba akceptacji w równym stopniu dotyczy wszystkich ludzi, niezależnie od identyfikacji płciowej. Jest warunkiem zachowania poczucia bezpieczeństwa, przez co wpływa na budowę stabilnej i trwałej tożsamości. Świadomość wsparcia środowiska zewnętrznego pośrednio warunkuje akceptację samego siebie, zwłaszcza w przypadkach skrajnych, do których można zaliczyć zespół dezaprobaty płci. Jest to także podstawą budowania satysfakcjonujących relacji społecznych i czerpania z wartości dodanej, jaką stanowi bycie członkiem większej społeczności. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że ponad połowa respondentów zaakceptowałaby osoby transpłciowe w swoim otoczeniu, ale niejednokrotnie potrzebowałaby czasu na oswojenie się, zrozumienie i wreszcie zaakceptowanie inności tych osób.

Młode osoby, studiujące bądź mieszkające w większych aglomeracjach miejskich, wykazują bardziej przychylny stosunek wobec badanego zjawiska. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że zastosowanie działań mających na celu dewiktymizację i depatologizację zjawiska transpłciowości, które często organizowane są w dużych miastach, wywierają wpływ na przemianę postaw studentów. Jest to jednak bardzo powolny proces zmiany postrzegania tej problematyki. W tym kontekście należy stwierdzić, że negatywne postrzeganie zjawiska transpłciowości jest wynikiem braku uświadomienia i uwrażliwienia społeczeństwa na problemy z jakimi borykają się osoby transpłciowe w codziennym funkcjonowaniu.

³ The World Professional Association for Transgender Health (WPATH) - międzynarodowe stowarzyszenie skupiające przedstawicieli różnych dyscyplin zajmujących się problematyką transgenderową. Celem tej organizacji jest promowanie wysokiej, profesjonalnej wiedzy, nie tylko medycznej, realizacja badań, edukowanie, prowadzenie działań dbających o interesy osób trans w sferze publicznej (Bieńkowska 2008, s. 60).

⁴ Standardy opieki zdrowotnej dla osób transseksualnych, transpłciowych i różnorodnych płciowoŚwiatowe Stowarzyszenie Specjalistów(-tek) do spraw Zdrowia Osób Transpłciowych, Wersja siódma <https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7>, www.wpath.org [8.07.2021].

Studenci posiadają niestety duży deficyt wiedzy na temat zjawiska transpłciowości, które często mylnie kojarzą ze zбочeniem, wymysłem natury czy chorobą psychiczną. Napawa optymizmem fakt, że jest jednak liczna grupa studentów, którzy mają wiedzę w tym zakresie, a dzięki odpowiednim akcjom edukacyjnym istnieje duża szansa na uwrażliwienie społeczeństwa w omawianej kwestii. Osoby transpłciowe od zawsze były w społeczeństwie i to od naszego społeczeństwa zależy jaka będzie jakość ich życia teraz i w przyszłości.

W programach kształcenia przyszłych pedagogów powinny być obecne i omawiane zagadnienia transpłciowości w wymiarze biologicznym społecznym i kulturowym ponieważ nauczyciele muszą być merytorycznie przygotowani do interakcji z uczniem transpłciowym. Nie napawają optymizmem mniej liczne opinie dotyczące nie ujmowania w programach kształcenia pedagogów kwestii transpłciowości. Respondenci argumentują, że jest to sprawa prywatna ucznia i nauczyciel nie powinien się tym interesować.

Niniejsze badania wykazały, że pojęcie odmienności w warunkach kultury polskiej jest niewątpliwie tematem trudnym do poruszenia i dyskusji. Podział na jednostki „normatywne” i „nienormatywne” wydaje się silnie zakorzeniony w przyjętych standardach wielu aspektów życia codziennego. Większość kategorii odbiegających w jakiś sposób od „normalności” spotyka się z ostrą krytyką ze strony opinii publicznej, krytyką pozbawioną jakichkolwiek znamion obiektywności, merytoryki, czy nawet zwykłej chęci poszerzenia wiedzy z danego zakresu i poznania problemów z jakimi boryka się część społeczeństwa. Przyczyną tego stanu rzeczy jest silnie zabarwiony emocjonalnie stosunek do ludzi niewpisujących się w ogólnie akceptowany schemat, co skutkuje odzuceniem i bezpodstawnym poddaniem negatywnym ocenom.

Postulaty/rekomendacje

W literaturze pedagogicznej brakuje badań i konstatacji na temat transpłciowości, który najpierw był terminem medycznym i psychiatrycznym, dopiero później zaczął być rozpatrywany, np. z socjologicznego punktu widzenia. Zauważalny jest brak rekomendacji w przestrzeni pedagogicznej. Istotna zdaje się więc być ewaluacja obecnych programów kształcenia zwiększających wiedzę na ten temat, wdrożenie nowych i bardziej skutecznych odpowiedników lub prowadzenie większej liczby badań z tego zakresu.

Sytuacja osób transpłciowych w Polsce jest skomplikowana i niełatwa. Często pomijany jest fakt, że człowiekowi zawsze musi towarzyszyć szacunek wobec każdego drugiego człowieka oraz poszanowanie praw wszystkich obywateli bez względu na kolor skóry, orientację seksualną, czy tożsamość płciową. W związku z tym przede wszystkim należy zwrócić uwagę na edukacyjne implikacje w tym zakresie. Zróżnicowany świat wymaga działań, które spowodują patrzenie na drugiego człowieka przez pryzmat jego praw uniwersalnych przysługujących wszystkim ludziom. Wymaga też kształtowania

kompetencji w zakresie wiedzy na temat różnic między ludźmi, właściwej komunikacji interpersonalnej i gotowości na walkę z uprzedzeniami wobec różnorodności biologicznej. Do zdobycia takich kompetencji niezbędna jest odpowiednia oferta edukacyjna na wszystkich poziomach edukacji. Jest to praca od podstaw oparta na wprowadzeniu do programów szkolnych narracji globalnej oraz edukacji otwartej na inność/różnorodność. Zagadnienia dotyczące problemów osób transpłciowych powinny być szeroko omawiane na różnych przedmiotach nauczania, aby młodzi ludzie mieli okazję poznać istotę biologicznych uwarunkowań transpłciowości, a także etyczne i prawne aspekty funkcjonowania tej grupy społecznej.

Nie bez znaczenia jest również wprowadzenie do programu kształcenia przyszłych nauczycieli zagadnień transpłciowości, które powinny być omawiane w wymiarze biologicznym społecznym i kulturowym, gdyż nauczyciele muszą być merytorycznie przygotowani do kontaktu z uczniem transpłciowym ze względu na jego ewentualne specyficzne potrzeby edukacyjne. Istotne jest również kreowanie obiektywnego wizerunku tych osób w mediach, które kształtują często negatywny obraz społeczności transpłciowej.

Przedstawione w opracowaniu wyniki, wnioski i rekomendacje mogą stać się asumptem do kolejnych, pogłębionych poszukiwań społecznych uwarunkowań postaw wobec osób transpłciowych oraz innych zjawisk wykraczających poza powszechnie obowiązujące, imperatywne schematy o charakterze normatywno-kulturowym. Podsumowaniem i puentą niniejszego opracowania jest następująca wypowiedź jednego z respondentów: *tożsamość człowieka ma wiele składników, nie powinniśmy dyskryminować ludzi za to, jacy są z natury. Skoro czują się kobietą/mężczyzną to niech nimi będą, tak, by czuli się komfortowo w swoim życiu, bo ono jest ich, a nie społeczeństwa.*

Literatura

- Ambroziak, Anton. 2018. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO): *transseksualność to nie zaburzenie psychiczne. Życie bez stygmatyzacji*, OKO.press.
- APA, What is gender dysphoria?, www.psychiatry.org [dostęp 2021-07-08].
- Arcelus, Jon et al. 2015. Systematic review and meta-analysis of prevalence studies in transsexualism. *European Psychiatry*. 30, 807–815.
- Babbie, Earl. 2007. *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Babbie, Earl. 2016. *The Basics of Social Research*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Co Inc.
- Bem, Sandra. 2000. *Męskość. Kobięcość. O różnicach wynikających z płci*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Berkins, Lohana. 2007. *Informe Nacional sobre la situación de las travestis transexuales y transgéneros*. Buenos Aires: ALITT.

- Bielas, Jacek. 2012. *Doświadczenie cielesności. Podmiotowe uwarunkowania transseksualizmu*. Kraków: Wydawnictwo Aureus.
- Bieńkowska-Ptasznik, Małgorzata. 2008. Poza binarnym podziałem płci - rzecz o transseksualizmie. W: *Teatr płci. Eseje z socjologii gender*, red. Małgorzata Bieńkowska-Ptasznik i Jacek Kochanowski, 187-202. Łódź: Wydawnictwo Wschód-Zachód.
- Billard, Thomas. 2018. Attitudes Toward Transgender Men and Women: Development and Validation of a New Measure. *Frontiers in Psychology*, 9, 387.
- Burlton Davies, Edward. 2013. *Reconstruction of gender law via a critical discourse analysis of trans and 3rd wave feminist narratives of sexual subjectivity*, A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements of the Manchester Metropolitan University for the degree of Doctor of Philosophy, The School of Law, Manchester Metropolitan University.
- Budefeld, Tomaz et al. 2008. *Sex differences in brain developing in the presence or absence of gonads*. *Dev Neurobiol*, 68, 981-995.
- Burke, Sarah et al. 2018. *Testosterone Effects on the Brain in Transgender Men*, *Cerebral Cortex*, 28, 5, 1582-1596.
- Davies, William & Lawrence Wilkinson. 2006. It is not all hormones: alternative explanations for sexual differentiation of the brain. *Brain Res*, 1126, 36-45.
- Chung Wilson i Geert De Vries i Dick Swaab. 2002. Sexual Differentiation of the Bed Nucleus of the Stria Terminalis in Humans May Extend into Adulthood, *Journal of Neuroscience*, 22 (3) 1027-1033.
- Czerwiec, Karolina. 2015. *Problemy biologii człowieka – implikacje społeczne i edukacyjne*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.
- Divan, Vivek et al. 2016. Transgender social inclusion and equality: a pivotal path to development. *Journal of the International AIDS Society*, 19, 20803.
- Dynarski, Wiktor. 2011. *Analiza wybranych badań nad płciowością Piotra Własta z perspektywy transgender studies*, praca magisterska, Uniwersytet Warszawski.
- Dynarski, Wiktor. 2016. Gdy system nie ma nic do zaoferowania. Potrzeby transplciowej młodzieży w Polsce i sprostanie im. W: *Transplciowa młodzież w polskiej szkole, Raport z badań*, red. W. Dynarski, I. Jąderek i A.M. Kłonkowska, 22-50. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Eagly, Alice i Shelly Chaiken. 1993. *The psychology of attitudes*. United States: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Grabowski, Marian i Aleksander Sztramski. 2014. Tożsamość osobowa a tożsamość płciowa. W: *Medyczne, bioetyczne, psychosocjologiczne i prawne aspekty tożsamości płci*, red. Władysław Sinkiewicz i Rafał Grabowski, 49-72. Bydgoszcz: Dom Wydawniczy MARGRAFSEN S.C.
- Ghosh, Shuvo. 2015. Gender Identity. *Medscape*, 3, 16.
- Grant, Jaime et al. 2011. *Injustice at every turn: a report of the National Transgender Discrimination Survey*. Washington, DC: National Center for Transgender Equality and National Gay and Lesbian Task Force.

- Hall, Dorota. 2016. *W poszukiwaniu miejsca. Chryścijanie LGBT w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Heath, Rachel. 2006. *Attitudes Towards Transsexual and Intersexed People: An International Internet Survey*. Australia: University of Newcastle.
- Heinz, Matthew. 2020. *Transgender Media Studies, Oxford Bibliographies*. Wielka Brytania: Oxford University Press.
- Hines, Sally. 2007. (Trans)Forming Gender: Social Change and Transgender Citizenship. *Sociological Research Online*, 12(1), 181-194.
- Hoekzema Elseline et al. 2015. Regional volumes and spatial volumetric distribution of gray matter in the gender dysphoric brain. *Psychoneuroendocrino*, 55, 59-71.
- ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics, 2019, version 04; <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/90875286> (01.07.2021)
- Ingahalikar, Madhura et al. 2014. Sex differences in the structural connectome of the human brain. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111, 823-828.
- Institute of Medicine, 2011. *The health of lesbian, gay, bisexual, and transgender people: Building a foundation for better understanding*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Kłonkowska, Anna. 2013. „Kobiety z wyboru”. O społecznym wykluczeniu trans-kobiecości. W: *Spółecznie wykluczeni. Niewygodni, nienormalni, nieprzystosowani, nieadekwatni*, red. Anna. Kłonkowska i Marcin Szulc, 131-151. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kothari, C.R. 2009. *Research Methodology: Methods and Techniques. New Age International*. New Delhi: New Age International Publishers.
- Krawczyk-Antońska, Żaneta. 2014. Problem akceptacji osób transseksualnych - próba empirycznego rozpoznania sytuacji w Polsce. *Kultura i Społeczeństwo*, 1, 139-154.
- Kruijver, Frank et al. 2000. Male-to-female transsexuals have female neuron numbers in a limbic nucleus. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 85(5), 2034-2041.
- Lange, Paul I Arie Kruglanski i E. Tory Higgins. 2011. *Handbook of Theories of Social Psychology: Collection: Volumes 1 & 2*, Kalifornia: SAGE.
- Lis, Bartłomiej. 2009. Zabiegając o odmienną edukację. Homofoniczny dyskurs i „aseksualna” szkoła. W: *Koniec mitu niewinności. Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, red. Lucyna Kopciwicz i Edyta Zierkiewicz, 74-83. Warszawa: Wydawnictwo Psychologii i Kultury Eneteia.
- Mandal, Eugenia. 2000. *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Mądrzycki, Tadeusz. 1977. *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

-
- McInroy, Lauren i Shelley Craig. 2015. Transgender Representation in Offline and Online Media: LGBTQ Youth Perspectives. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 25(6), 606-617.
- McLeod, Saul. 2019. Social identity theory. *Simply Psychology*, 11, 24.
- Meyer, Ilan. 2003. Prejudice as stress: Conceptual and measurement problems. *American Journal of Public Health*, 93(2), 262-265.
- Mitchell, Martin i Charlie Howarth. 2009. *Trans research review, Equality and Human Rights Commission, Research report 27*, NatCen.
- Nachmias, David i Chava Frankfort-Nachmias. 2001. *Metody badawcze w naukach społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- O'Connor, Cliodhna I Helene Joffe. 2014. Gender on the Brain: A Case Study of Science Communication in the New Media Environment, *PLoS ONE* 9(10), e110830.
- Olson, Kristina., 2017. When Sex and Gender Collide, *Scientific American*, 317, 3, 44-49.
- Pankowska, Danuta. 2005. Role płciowe a przemoc, *Niebieska Linia*, 2.
- Parr, Henry. 2016. Fixing Medicaid to "Fix Society": Extending Medicaid Coverage of Gender-Affirming Healthcare to Transgender Youth, *Fordham Urban Law Journal*, 43(1), 71-138.
- Pepper, M.S. 2019. Attitudes to gender and sexual diversity: changing global trends, *The conversation*, 6, 9.
- Polderman, Tinca et al. 2018. The Biological Contributions to Gender Identity and Gender Diversity: Bringing Data to the Table, *Behavior Genetics*, 48, 95-108; DOI: 10.1007/s10519-018-9889-z.
- Rinn, John i Michael Snyder. 2005. Sexual dimorphism in mammalian gene expression. *Trends Genet*, 21, 298-305.
- Saraswat, Aruna i Jamie Weinand i Joshua Safer. 2015. Evidence Supporting the Biologic Nature of Gender Identity, *Endocrine Practice*, 21(2), 199-204.
- Savic, Ivanka i Alicia Garcia-Falgueras i Dick Swaab. 2010. Sexual differentiation of the human brain in relation to gender identity and sexual orientation. *Progress in brain research*, 186, 41-62.
- Scholz, Birger et al. 2006. Sex-dependent gene expression in early brain development of chicken embryos. *BMC Neurosci*, 7, 12.
- Sigurjonsson, Hannes et al. 2015. Male to female gender reassignment surgery: Surgical outcomes of consecutive patients during 14 years, *Journal of Plastic, Reconstructive & Aesthetic Surgery*, 6, 69-73.
- Smith, Elke et al. 2015. The transsexual brain – A review of findings on the neural basis of transsexualism. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 59, 251-266.
- Sørli, Anniken. 2016. Legal Gender Meets Reality: A Socio-Legal Children's Perspective. *Nordic Journal of Human Rights*, 33(4), 353-379.
- Soleman, R. S. et al. 2016. Oestrogens are not related to emotional processing: a study of regional brain activity in female-to-male transsexuals under gonadal suppression, *Cereb Cortex*, 26(2), 510-516.

- Spencer, Leland i Jamie Capuzza. red. 2015. *Transgender communication studies: Histories, trends, and trajectories*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Standardy opieki zdrowotnej dla osób transseksualnych, transseksualnych i różnorodnych płciowo Światowe Stowarzyszenie Specjalistów(-tek) do spraw Zdrowia Osób Transseksualnych, Wersja siódma <https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7>, www.wpath.org [8.07.2021].
- Szczurek-Boruta, Alina. 2013. Nauczyciele i kształtowanie kompetencji międzykulturowej uczniów. *Pogranicze. Studia Społeczno-Kulturowe*, 21, 155-170.
- Swaab Dick i Alicia Garcia-Falgueras. 2009. Sexual differentiation of the human brain in relation to gender identity and sexual orientation. *Functional Neurology*, 24(1):17-28.
- Śledzińska-Simon, Anna. 2013. Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce. W: *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce*, red. Wiktor Dynarski i Krzysztof Śmiszek, 149-180. Warszawa: Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego.
- Tajfel, Henri i Joh Turner. 1979. An Integrative Theory of Intergroup Conflict, W: *The Social Psychology of Intergroup Relations*, red. L.W. Austin i S. Worchel, 33-47. Monterey, CA: Brooks-Cole.
- Tajfel, Henri et al. 1979. An integrative theory of intergroup conflict. *Organizational identity: A reader*, 56-65.
- Tajfel, Henri i John Turner. 1986. The social identity theory of inter-group behavior. W: *Psychology of Intergroup Relations*, red. S. Worchel i L.W. Austin, 7-24. Chicago: Nelson-Hall.
- Tunas Uygun, Sabide et al. 2017. Gender dysphoria in an adolescent diagnosed with Klinefelter syndrome over a follow-up period, *The European Research Journal*, 2, 8.
- Turowski, Jan. 2000. *Socjologia: małe struktury społeczne*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- UNESCO, 2021. *Education sector responses to homophobic bullying. Good policy and practice in HIV and health education*. France: Booklet 8.
- Urban, Małgorzata. 2009. Transseksualizm czy urojenia zmiany płci? Uniknąć błędnej diagnozy. *Psychiatria Polska*, 6, 719-728.
- Veale, Jaimie i David Clarke i Terri Lomax. 2010. Biological and psychosocial correlates of adult gender-variant identities. *Personality and Individual Differences*, 48, 357-366.
- Visscher, Peter et al. 2017. 10 years of GWAS discovery: biology, function, and translation. *Am J Hum Genet* 101(1):5-22.
- Wieczorkiewicz, Anna. 2006. Osobny świat osobliwości. *Kultura i Społeczeństwo*, 4, 3-30.
- Wołyniak, Katarzyna. 2010. Ciało i płeć. Rozmowa z Dorotą Hędzulek, lekarzem psychoterapeutą, o problemach transseksualistów. *Polityka*, 37, 2770.

- Wu, Katherine. 2016. *Between the (Gender) Lines: the Science of Transgender Identity*, Blog. Special Edition: Dear Madam/Mister President. Cambridge: Harvard University.
- Worrell, L.A., 2010. *Sexual differentiation of the brain related to gender identity: beyond hormones*, Netherlands Institute for Neuroscience.
- <https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7> [8.07.2021].
- Yang, Fu et al. 2017. Genomic Characteristics of Gender Dysphoria Patients and Identification of Rare Mutations in *RYR3* Gene, *Scientific Reports*, 7, 8339.
- Zucker, Kenneth i Anne Lawrence i Baudewijntje Kreukels. 2016. Gender Dysphoria in Adults, *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, 12, 20.1–20.31

Informacje o autorach:

Karolina Czerwiec - doktor, adiunkt, Katedra Dydaktyki i Edukacji Zdrowotnej, Instytut Nauk o Wychowaniu, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie; jej działalność naukowa koncentruje się wokół zagadnień edukacji interdyscyplinarnej oraz komunikacji problemów socjonaukowych; prowadzi badania nad problemami biologii i tożsamości człowieka w kontekstach edukacyjnych i społeczno-kulturowych;

Kontakt:

e-mail: karolina.czerwiec@up.krakow.pl

adres korespondencyjny:

ul. Ingardena 4, 30-060 Kraków.

Magdalena Leżucha – doktor nauk społecznych w dyscyplinie Pedagogika. Pracownik Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu, jej działalność naukowa koncentruje się wokół zagadnień pedeutologii, przywództwa edukacyjnego, orientacji twórczych nauczycieli; prowadzi badania nad problemami tożsamości człowieka w kontekstach edukacyjnych i społeczno-kulturowych.

Kontakt:

e-mail: magdalena.lezucha@pwste.edu.pl

adres korespondencyjny:

ul. Czarnieckiego 16, 37-500 Jarosław.